

Populismens många ansikten

Populismen i Europa har upplevt en renässans som politisk realitet, och populistiska partier har i dag en etablerad och långvarig närvaro i de europeiska demokratierna. De finns i Europaparlamentet, i nationella och regionala parlament och i kommunala församlingar. Populistiska partier har även deltagit i och samverkat med regeringar i Italien, Österrike, Nederländerna, Polen, Ukraina och Slovakien, men också i Norden.

I den allmänna debatten används populism i regel synonymt med politisk demagogi och folkförførelse av karismatiska ledare som ställer "sunt förnuft" och "folkopinion" mot en handlingsförlamad och korrumpierad politisk elit som tappat kontakten med väljarna. Populism begagnas oftare för att klassificera personer eller åtgärder man ogillar än som självdeklaration. Ett undantag är franska Front Nationals partiledare Jean-Marie Le Pen som ger den ett positivt ansikte: "Populism tar hänsyn till folkets åsikter. Har folket rätt att hålla en mening i en demokrati? Om så är fallet, ja då är jag populist."

Forskningssamhället har av tradition en ambivalent inställning till populismen. Forskningen präglas av starkt normativa inslag, och ser oftast populismen som en icke-önskvärd och patologisk form av politisk mobilisering. Utgångspunkten är att den hotar demokratiska institutioner och värden.

I USA har populismen inte lika negativ klang som i Europa. Den har historiskt asso-

ciats med agrara gräsrotsrörelser eller politiska partier som slagit vakt om landsbygdens intressen. Populism förbinds med rörelser som tar "småfolkets" intressen tillvara, inte enbart politiskt och ekonomiskt utan även värdemässigt.

MAN KAN MED andra ord urskilja flera typer av populism. Jag ska i det följande ange några karaktäristiska drag hos högerpopulism, vänsterpopulism och agrarpopulism.

Högerpopulismen har historiskt, som bland annat Mogens Glistrup i 1970-talets Danmark, haft en liberal agenda med krav på lägre skatter och mindre statsintervention. Under 1990-talet blev främlingsfientlighet och EU-motstånd dess prioriterade frågor. FPÖ (österrikiska frihetspartiet) i Österrike, Lega Nord i Italien och Pim Fortuyn i Nederländerna, samt Ny Demokrati i Sverige kombinerade gammal och ny högerpopulistisk politik med krav på lägre skatter, bantning av den offentligt finansierade välfärden samt

- restriktiv flykting- och invandringspolitik. Fremskrittspartiet i Norge och några andra högerpopulistiska partier har på senare tid ersatt nyliberalismen med vänsterkrav på offentliga åtaganden för att bevara välfärden. Sverigedemokraterna blandar ogenerat vänster- och högerpopulistiska idéer. I partiprogrammet presenterar man sig som ett intresseparti för svenskar, och detta knyts retoriskt ihop med krav på ökade välfärds-satsningar utifrån folkhemstanken.



FOTO: HANS-KLAUS TECHT/APA-SCANPIX

Högerpopulismen framhåller även konservativa och antisekulära idéer uttryckta i traditionell familjepolitik; den gör motstånd mot kulturella gruppers och sexuella minoriteters krav på erkännande och likabehandling.

I Europa förekommer vänsterpopulism främst i några av Öst- och Centraleuropas yngre demokratier, där omvandlingen skapat markanta sociala och ekonomiska spänningar. I regel är det arvtagare till de kommunistiska partierna som yrkar på statliga ingripanden för att motverka effekterna av marknadsliberaliseringen och globaliseringen. De riktar även stark kritik mot de internationella politiska och ekonomiska etablissemangen. Annars är det i Latinamerika vänsterpopulismen varit starkast. Hugo Chavez och Evo Morales kombinerar krav på statsintervention med antiamerikanism och imperialism.

Den agrara populismen har långa anor i Norden, Baltikum, Polen och USA. I början förkroppsligade den traditionella föreställningar om det sunda livet på landsbygden i motsats till den moderna stadens och modernitetens dekadens. Det finska landsbygdspartiet under Veikko Vennamo ställde på 1970-talet krav på statliga stödåtgärder för en småbrukarbefolkning som hotades av allt snabbare urbanisering. Samoobrona under den karismatiska och omstridde Andrzej Leppers ledning i Polen är det främsta exemplet på en modern centraleuropeisk agrarpopulism.

Jörg Haider (1950–2008) var under lång tid frontfigur för österrikiska frihetspartiet FPÖ. Hans politik var högerpopulistisk i huvudsak, men hade även andra inslag. När hans parti 1999 hamnade i koalitionsregering med det konservativa folkpartiet sattes Österrike i politisk karantän av en rad EU-länder.

Om populistiska partier kan vara nyliberala, pro-interventionister, värdekonservera, EU-kritiska och xenofoba – vad är det då som förenar dem? Populism har definierats som en uppsättning idéer om samhällets grundläggande konfliktstruktur och folkstyrelsens organisation. Det är inte en politisk ideologi jämförbar med exempelvis socialism, konservatism eller liberalism. Populism beskrivs bäst som en "tunn ideologi" enligt vilken samhället är uppdelat i två homogena, antagonistiska grupper: "det rena folket" kontra "den korrupta eliten". Populismen erbjuder enkla lösningar på svåra problem, och är antipluralistisk till sin karaktär då den frammanar folket som en enhet: medborgarna (*demos*) eller gruppen med gemensamma språkliga, kulturella eller etniska drag (*ethnos*). Väljare och supportrar mobiliseras inte med politisk ideologi, utan genom andra typer av idealiserade identifikationsobjekt. Det gemensamma kan formuleras som nationen (Sverige, svenskheten), traditionen (religionen) eller landsbygden ("det glömda folket"). Detta ställs mot hot som EU, invandrarna, kapitalismen, homosexuella och det politiska etablissemanget. Det är det omgivande sociala och politiska landskapet som bestämmer vilka konkreta uttryck populismen tar.

POPULISM ÄR ÄVEN en idé om hur demokratin bör organiseras. Politiken ska reflektera folkviljan så direkt som möjligt. Den representativa demokratin betraktas som icke-responsiv. Folkviljan, definierad som folkmajoritetens mening, borde sätta omedelbara avtryck i politiken. Därför förespråkar populisterna ofta folkomröstning och andra direktdemokratiska metoder. Premissen är genomgående att det finns en genuin folkvilja som kan förverkligas – om det finns oförvitliga, lyssnande politiker. Etablissemangets valda representanter använder sina ämbeten till att främja egna intressen och berika sig själva. Politikerna fattar beslut som inte står i samklang med medborgarnas "sunda och genuina" åsikter. Ekonomiska och kulturella eliter förstår inte hur "vanligt

folk" lever. Kritiken riktas mot politiskt korrekt multikulturalism och postmoderna värderingar som hotar religiösa, nationella eller kulturella traditioner. Populismens ideologiska tunnhet består i att den är begränsad till politikens organisering, men i andra frågor, till exempel förhållandet mellan stat och marknad, har man en enhetlig syn.

Populism har också förståtts som en politisk stil. Ledarskapet är ofta personcentrerat och karismatiskt, vilket i regel inneburit att populistiska partier har en svag intern demokratisk förankring. Ledarens mandat grundas i stället i förmågan att se och representera folkets intressen. Därmed även sagt att populismen kan ha ett mer auktoritärt ansikte.

I tider av stark social och ekonomisk förändring får populismen vind i seglen. Det är inget tvivel om att globaliseringen och europeiseringen är viktiga drivkrafter i dag. Politiska faktorer är sannolikt av större vikt nu än tidigare, och populismen ska därför även ses i ljuset av att Europas demokratier blivit alltmer svårgenomträngliga när beslutsfattandet sker på olika arenor, även övernationella.

Internationella organisationer som EU har styrt den politiska agendan i de nya demokratierna i Öst- och Centraleuropa i stor utsträckning. Det är oklart var och hur politiskt ansvar kan utkrävas, och beslutsfattandets ogenomskinlighet ger politiker chansen att skylla besvärliga beslut på andra. De ideologiska avstånden har krympt, partierna söker ofta kompromisser och samförstånd, vilket i sin tur kan ge sken av att det saknas alternativ. De sociala och ekonomiska konsekvenserna av öppnare gränser i Europa, större konkurrens och mindre protektionism är några andra viktiga faktorer. Grupper som känner sig hotade eller som inte lyckats dra nytta av dessa förändringar är en naturlig rekryteringsbas för populistiska partier.

Är populismen i Europa ett hot mot demokratin? Den kan inte betecknas som antidemokratisk i sig. I motsats till extrema grupper väljer de populistiska partierna parlamentariska arbetsmetoder och accepte-

➤ rar demokratins grundläggande spelregler. De ställer upp i allmänna val och tar på sig regeringsansvar. Visst finns exempel på att populistiska partier i regeringsställning drivit frågor som ligger i de demokratiska värderingarnas och mänskliga rättigheternas utmarker, men så är långtifrån alltid fallet. Populistiska partier i regeringsställning tvingas anpassa sig till den rådande ordningen och ta ansvar för politiska beslut,


vilket ofta fått förödande konsekvenser för väljarstödet.

HUR SER FRAMTIDEN UT för populismen och hur ska den bemötas? Vissa förespråkar en *cordon sanitaire* eller ett avtal mellan etablerade partier om att isolera populistiska partier från samarbeten. Detta prövades i Belgien och Nederländerna på 1980-talet med liten framgång.

FOTO: KENT HULT/SYDSVENSKAN-IBL



Två segrare i tevesoffan valnatten 1991 – den blivande regeringsbildaren Carl Bildt och Ian Wachtmeister från Ny Demokrati som hade fått 6,7 procent av rösterna. Ny Demokrati hölls utanför regeringen men hade en vågmästarroll fram till 1994 då partiet försvann ur riksdagen.



Ledarskapet är ofta personcentrerat och karismatiskt, vilket i regel inneburit att populistiska partier har en svag intern demokratisk förankring.

Isoleringsmetoden har ofta motiverats med att demokratin måste försvaras, men inte sällan har det även handlat om att etablissemangen försöker skydda sin egen maktställning. De populistiska partierna har konkurrerat om röster i val, och att isolera eller utesluta dem från makten är en signal till deras väljare att deras åsikter inte är legitima.

Det har hävdats att populistiska partier kan ha en integrerande funktion: att de representerar missnöjda väljare och mobiliserar folk till vallokalen i stället för till sofflocket. De blir i det perspektivet temporära säkerhetsventiler när väljarna inte ser de etablerade partierna som alternativ.

Fenomenet Ny Demokrati i 1990-talets Sverige pekar delvis åt ett annat håll. Inte så sällan har nya populistiska partier föranlett de etablerade partierna att ta upp till exempel invandring och restriktiv flyktingpolitik utifrån en högerpopulistisk agenda. Syftet är ofta att locka till sig väljare, men resultatet blir att de populistiska partierna normaliseras när deras frågor vunnit insteg på dagordningen.

Innebär ett erkännande av populistiska partier som legitima meningsmotståndare att de normaliseras? Eller bidrar tystnad och stigmatisering till att de förtvinar? Inga enkla svar finns för hur populismen bäst ska bemötas. Däremot är det läge att ta en offentlig debatt om demokratin villkor och gränzoner – och en god anledning för de etablerade partierna att rannsaka sin egen sviktande förankring hos väljarkåren.

Populismen kommer inte att träda tillbaka på kort sikt. Framgången tycks vara okänslig för ekonomiska konjunkturer och kan växa i både uppgång och nergång. Snarare är stödet för populismen en indikator på hur samhällets välfärd fördelas. Än mer är populismen ett uttryck för att människor ser hot mot sin identitet och sitt sätt att leva – politiskt, kulturellt eller socialt. Av det skälet är bland annat integrationen och det multikulturella samhällets utformning en ödesfråga.

Ann-Cathrine Jungar är docent i statsvetenskap och forskningsledare vid Centrum för Östersjö- och Östeuropaforskning, Södertörns högskola. Hon leder projektet "Gamla rötter, nya röster: populism i det utvidgade Europa".

LITTERATURTIPS

Fryklund, Björn och Tomas Peterson, *Populism och missnöjespartier i Norden*. Lund: Arkiv, 1981.

Laclau, Ernesto, *On populist reason*. London: Verso, 2005.

Mény, Yves och Yves Surel, *Democracies and the populist challenge*. Houndmills Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002.

Rydgren, Jens och Anders Widgren, red., *Från Le Pen till Pim Fortuyn. Parlamentarisk högerextremism i dagens Europa*. Malmö: Liber, 2004.

Taggart, Paul, *Populism*. Buckingham: Open University Press, 2000.

Taguieff, Pierre-André, *L'illusion populiste. Essai sur les demagogies de l'age démocratique*. Paris: Flammarion, 2007.